

Despre limitele și insuficiența virtuții justiției. Dimensiunea comunitară implicită în discursul liberal (II)

După cum am văzut¹, Michael Sandel, în critica sa făcută liberalismului lui John Rawls, scoate la iveală contradicțiile implicite ce decurg din construcția ideatică a acestuia din urmă. El examinează principalele afirmații ale lui Rawls și arată că ele vin în contradicție cu ceea ce fundamentează sau cu ceea ce face posibil sau justifică conceptul său de liberalism. Revenind la chestiunea omului ca scop în sine și la instrumentalizarea sa implicită, Sandel face referire la principiul diferenței, adică la ideea că inegalitățile sociale permise în concepția lui Rawls trebuie să funcționeze în favoarea celor defavorizați, că nu există merit și că abilitățile, talentele, etc. naturale ale persoanelor nu sunt ale lor, ci aparțin de fapt corpului social și prin urmare nu tot ceea ce rezultă din folosirea lor revine pe drept celor ce fac uz de ele. Aceste idei pot fi luate în serios numai dacă există un subiect legitim al posesiunii care transcende sinele individual, așadar dacă există o comunitate în sens tare și nu doar una alcătuită instrumental, pe baze individualist-voluntariste. La Rawls ceea ce este esențial este pluralitatea, care este antecedentă comunității, având prioritate asupra unității. Ea, pluralitatea, este cea din care se naște comunitatea prin asociere voluntară. Acest statut aparține pluralității, vrea să exprime ideea sus-menționată, dar să și ofere o critică a utilitarismului în sensul că acesta greșește atunci când presupune că în societate toată lumea dorește același lucru sau că există un singur sistem de dorințe. John Rawls contestă această afirmație utilitaristă, pentru el societatea nefiind reductibilă la un singur sistem de dorințe, ci la o pluralitate de sisteme de dorințe. Ceea ce e primar sunt tocmai diferența și conflictul posibil între diferitele dorințe, interese și scopuri, cooperarea fiind ceva secundar, fiind doar produsul contingențelor. Cooperarea apare numai din pricina unei nevoi, a depășirii antagonismelor care sunt date dintru început. Comunitatea nu e primară, ci e doar produsul unui contract care se vrea mutual avantajos. Mai întâi suntem indivizi, de abia după aceea intrăm în relații. Această anterioritate a pluralității, și prin urmare întâietatea acordată noțiunii de individualitate a

---

¹ În partea întâi a acestui articol

subiectului, a faptului că relațiile sunt ceva neoriginar, constituie imaginea care face posibil ca justiția să fie considerată ca virtutea prioritară și regulatoare a tuturor celorlalte virtuți.

Aceeași contradicție se petrece și în cazul derivării principiilor de justiție din situația originală (vălul ignoranței și teoria slabă a binelui/*the veil of ignorance and the thin theory of good*). Există două tipuri de derivare, două tipuri de raportare la un obiect al cunoașterii, conform lui Sandel: cea de tip voluntarist și cea de tip cognitiv, care se referă mai înainte de toate la modul în care este conceput sinele. Ele sunt în principiu opuse, ceea ce nu înseamnă că ele nu sunt în același timp și complementare. Situația de tip voluntarist este cea în care sinele este conceput ca fiind dat gata-făcut, că este impermeabil și nu este constituit de către experiențele prin care trece și mai ales că își alege scopurile singur; nu este definit de către scopuri care i-ar prescrie ceva. În situația opusă, cea de tip cognitiv, scopurile sunt descoperite și fiind descoperite ele se impun și trebuie recunoscute ca atare. Ipotetica situație originală construită de John Rawls, deși dorită a fi una în care principiile sunt alese voluntar, așadar printr-un act de voință, se dovedește a fi una de tip cognitiv, în care pluralitatea subiecților este practic pusă în situația de a descoperi aceste principii, de a le recunoaște (*acknowledge*), nu de a le obține pe care voluntară². E vorba, în concepția liberalismului deontologic și a concepției dreptății ca echitate de *acceptarea* anumitor principii morale, nu de alegerea unora. Pe lângă acest fapt, în situația originală nu mai există nici discuție, nici negociere, deoarece, datorită vălului ignoranței, subiecții sunt goliți de orice distincție, iar pluralitatea este redusă la un singur subiect transcendent gol, lipsit de conținut³. Așadar, dimensiunea pluralității și cea dialogică este evacuată din situația originală. Dacă intenția declarată a lui Rawls este de a oferi o justificare în termenii voluntariști, individualiști și pluraliști a dreptății ca echitate și ai liberalismului, el ajunge tocmai în partea opusă, unde în locul limbajului alegerii, al voinței apare un limbaj al vederii și percepției, secretul poziției originare constând în ceea ce este perceput acolo, nu în ceea ce este ales.

„What matters is not what they choose but what they see, not what they decide but what they discover. What goes on in the original position is not a contract after all, but the coming to self-awareness of an intersubjective being.”⁴

Dorind să ofere o concepție universală asupra justiției și principiilor acestora, care însă să nu fie complet rupte de realitate, așadar care să nu trimită la o concepție sau metafizică a sinelui transcendent în sens kantian, Rawls afirmă că nu posedă, că nu construiește o metafizică a persoanei și nici o teorie despre motivațiile umane. Chiar dacă el crede că nu exprimă nici o metafizică a persoanei și că nu ne oferă nici o teorie asupra motivației umane, există o anumită concepție despre

2 Michael J. Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice*, p.127-130.

3 Ibidem, p.132.

4 Idem.

persoană care subîntinde teoria sa. La această concepție numită voluntaristă implicită la Rawls, Sandel a făcut referire de mai multe ori. Conform acestei concepții sinele este suveran, el fiind deja bine definit și individuat înaintea oricărei experiențe, având granițele bine stabilite, nefiind definit de către scopurile sale, ci de către capacitatea de a își alege singur scopurile, nefiind determinat de către dorințe, înclinații, etc.; acest sine își realizează țelurile prin acte voliționale și nu cognitive⁵. Acestea din urmă sunt văzute ca fiind contingente și arbitrare, ele nedefiniind sinele. Sinele posedă anumite dorințe, scopuri, înclinații, dar care sunt într-o relație în care sinele este ceea ce le posedă, ele îi sunt exterioare acestuia. Ele sunt ale sinelui în măsura în care și le aproprie în mod voluntar, esența sa revelându-se în modul în care își alege scopurile; acest sine nu este o putere care se auto-cunoaște prin reflecție interioară. Această esență voluntaristă a sinelui se exprimă în principiile justiției și în ideea de prioritate a dreptului asupra binelui⁶. Sinele este individuat înaintea oricărei experiențe, este necontingent și face posibilă orice experiență, este de asemenea ireductibil la circumstanțe și experiențe, fiind condiția de posibilitate a oricărei experiențe, conferindu-i unitate și coerență. Puterea de alegere a sinelui este independentă de orice circumstanță. Această independență asigură astfel continuitatea sinelui, relația sa cu scopurile, cu dorințele, etc. Relația este una de posesie, iar posesia este o noțiune introdusă de Rawls pentru a exprima atât o relație cu ceva/cineva, dar și distanța existentă între cei doi termeni ai relației, cât și faptul că unul din termeni îl domină pe celălalt și nu depinde de acesta. Această distanțare îi conferă sinelui demnitatea și integritatea sa, adică autonomie, ca și imunitate ontică față de scopuri, ambiții, experiențe. Ea implică un anumit tip de auto-cunoaștere care aduce la suprafață ce dorințe are sinele, ce intensități au acestea, dar și faptul că între aceste conținuturi și sine există o barieră care împiedică o identificare a sinelui cu ele. Sinele nu e o colecție de astfel de conținuturi, ci este ceea ce le transcende și le dă o anumită unitate, precum sinele kantian impune o regulă a unității multitudinii provenind din simțuri. Modul în care este concepută acțiunea și stabilirea scopurilor conforme acestui model al sinelui este cel al ieșirii din sine, prin alegere, și este diametral opus modului de selectare a scopurilor rezultate prin descoperire și reflecție de sine adâncită. Fiecare sine reprezintă un unic sistem de dorințe, interesele de tip comun sau comunitar nefiind eliminate din joc, decât dacă sunt interpretate ca interese ale sinelui individuat și nu ca interese ale unui subiect comun colectiv, care poate impune exigențe indivizilor, exigențe pe care aceștia nu le aleg. El este un subiect impermeabil la orice experiență, nu poate fi transformat în adâncime de nici o experiență, identitatea sa nedevenind o miză a experienței. Sinele nu poate fi pus în discuție printr-o experiență. El nu se reduce la valorile sale, nu

---

5 Sandel, op. cit., p. 22.

6 Ibidem, p. 59.

este atașat de ele. Nici un fel de atașament sau loialitate nu este atât de adâncă sau de importantă astfel încât să afecteze nucleul identitar⁷. Rawls exclude posibilitatea că ar putea exista scopuri, valori, atașamente care produc o creștere a înțelegerii de sine și care ar putea să conecteze sinele individual la un sine colectiv mai mare, înglobant și care să îi fie celui constitutiv individual. Rawls, suține Sandel, exclude dimensiunile intra- și intersubiective ale sinelui, ca și concepția organică a societății. Prioritatea justiției exprimă această distanțare dintre sine și scopuri, dorințe, etc, faptul că ele sunt la dispoziția sinelui, că trăsătura definitorie a acestuia este alegerea liberă. Această prioritate este solidară cu respingerea ideii de societate organică, ce ar avea legi și exigențe care se impun individului, ele fiind ireductibile la interesele particulare ale acestuia, la dorințele sale sau care nu urmăresc satisfacerea acestora. Aceste dimensiuni sunt negate implicit atunci când Rawls afirmă că fiecare sine este dotat sau exprimă un singur sistem de dorințe. Rawls comite la nivelul individului aceeași greșeală pe care i-o reproșează utilitarismului, anume că acesta ignoră pluralitatea sistemului de dorințe și a sineităților în societate. Pot exista sisteme de dorințe multiple în același individ, precum și un sine cu sisteme de dorințe multiple. Desigur că Rawls acceptă în sfera privată doctrina utilitaristă a realizării beneficiilor și intereselor proprii, fără luarea în considerare a altora (ideea dezinteresului reciproc), pe care o privește ca fiind suficientă ca morală. Dimensiunea îndatoririlor față de sine, înțeleasă chiar în sens kantian, dispare. Unde ceilalți nu sunt implicații, sinele individual poate să își maximizeze satisfacția, etc.

Recapitulând, se poate afirma că există la Rawls o metafizică a persoanei și că încercarea lui Rawls de a dezancora conținutul moralei de tip kantian de metafizica lui Kant nu este o reușită. Acest sine deontologic este un sine voluntar-rațional, iar când o multitudine de astfel de sineități este pusă în situația originară și este supusă vălului ignoranței, orice diferențe dintre ele dispare, diferențele fiind în concepția lui Rawls expresii ale contingenței și arbitrarității, fiind de aceea necesară punerea lor în paranteză când este vorba, de exemplu, de derivarea principiilor justiției. Este un sine care se vrea suveran, dar care în același timp nu este complet scos din lumea socio-politică. Se vrea a fi un sine cu caracteristici kantiene, dar fără metafizica lui Kant și fără dualitatea numenal-fenomenal, care stă la baza filosofiei practice kantiene. Sandel argumentează că încercarea de a promova astfel de filosofie politică și morală de sorginte kantiană, dar desprinsă de doctrina care îi stă la bază, este sortită eșecului și duce la aporii. Doctrina lui Rawls este una de tip deontologic, care se opune celei teleologice, aceasta din urmă fiind un tip de doctrină în care scopurile, dorințele, etc. sunt constitutive pentru subiect,

---

⁷ Sandel, op. cit., p. 62.

doctrină în care justiția nu este virtutea primară și în care binele are prioritate față de drept, lucru care este, la nivelul explicit al teoriei lui Rawls, inadmisibil.

Doctrina justiției ca echitate (*fairness*) este întemeiată cu ajutorul așa-numitei situații originare, adică cu ajutorul unui procedeu cognitiv în care este descrisă o anumită situație ipotetică ce trebuie să producă anumite rezultate. Indivizii ipotetici din situația originară nu au aceleași motivații ca indivizii din existența actuală, reală. Ei își ignoră orice interese, ambiții, poziție socială, teorii și concepții ale binelui, fiind caracterizați de un dezinteres mutual, vizând în exclusivitate promovarea propriilor interese, având însă corolarul de nu împieta asupra acțiunilor similare ale celorlalți. Faptul că domnia justiției este cel mai important lucru, reflectă tocmai această concepție a sinelui individualizat, pentru care scopurile, dorințele, etc. sunt doar atribute și nu sunt constituive pentru persoană. Privilegierea justiției ca valoare dominantă exprimă și altceva, anume că justiția și morala au ca singur scop protejarea și promovarea capacității de alegere a sinelui, morala fiind redusă numai la respectarea acestei capacități de alegere.

Sandel arată că din toate aceste considerente rezultă că presupuzițiile pe care le susține Rawls legate de sine și societate nu sunt slabe, ci sunt tari, exprimând o anumită viziune despre sine și societate, care exclude anumite categorii de scopuri, cum sunt acelea ce pot duce la transformarea sinelui, la punerea sub întrebare a propriei identități. De asemenea, teoria rawlsiană nu dă o explicație adecvată noțiunilor de capacitate de acțiune și de reflecție de sine, acestea fiind reduse la o percepție internă a diferitelor dorințe și a intensităților lor. Concepția despre sine pe care o implică liberalismul deontologic, care susține prioritatea justiției se dovedește a fi incoerentă⁸. Incoerența devine vizibilă când este aplicat principiul diferenței și atunci când este pus în relație cu principiul justiției, între ele născându-se o tensiune de nedepășit. Principiul diferenței se referă la acceptarea de către societate numai a acelor inegalități care duc la favorizarea persoanelor aflate în dezavantaj, numai acest tip de inegalități putând fi considerate juste. În spatele acestui principiu se află o concepție a persoanei care nu se încadrează în cadrul liberalismului deontologic, de unde și sursa incoerenței. Acestui principiu este numit egalitate democratică - *democratic equality* -, și nu se referă numai la egalitatea de oportunități, ci și mai ales la distribuirea sarcinilor și beneficiilor în societate, astfel încât cei mai puțini norocoși să poată avea acces la resursele celor avantajați. Acest principiu rawlsian are la bază o regândire a relației dintre talente, capacități naturale, merit și beneficii, prin urmare și o regândire a persoanei umane. În acest context, Rawls face o distincție între merit și așteptări legitime, afirmând

---

8 Sandel, op. cit., p.65.

concomitent că distribuirea talentelor, însușirilor, etc. este sau ar trebui privită ca o proprietate comună și nu ca una particulară, iar faptul că anumiți indivizi posedă astfel de însușiri, talente, abilități, etc. nefiind nicidecum meritul lor, ci doar o contingență, un fapt arbitrar, care produce nedreptate în societate. Indivizii ar trebui priviți ca un soi de gardieni, de custozi ai acestor însușiri și nu ca niște proprietari absoluți sau suverani asupra acestora. Exersarea talentelor și însușirilor este în interesul general al societății, iar cine o practică, are dreptul la o parte din beneficii, dar aceasta datorită așteptărilor legitime imprimare de societate individului, și nu datorită vreunui drept primordial inalienabil, al unei virtuți sau calități intinseci și în niciun caz al meritului. De asemenea, persoana chiar dacă are dreptul la beneficii conform regulilor stabilite de societate, nu are dreptul să se aștepte ca aceste reguli care răsplătesc calitățile, talentele pe care le posedă să fie în vigoare în locul altor reguli posibile, care specifică alte talente, calități, scopuri ca fiind demne de răsplată. Ca și virtuțile, ceea ce este răsplătit de către societate și ceea ce este valoros, este produsul unor aranjamente sociale. Acest principiu pune în discuție noțiunea de sine individual cu care jonglează John Rawls, aducând în joc dimensiunea intersubiectivă a sinelui, dimensiune pe care liberalismul deontologic, și liberalismul în general, o neagă. Așa cum arată Sandel, în anumite circumstanțe, descrierea relevantă a sinelui permite definirea acestuia ca depășind sinele luat în sens individual⁹. Acest lucru este sugerat și de faptul că John Rawls consideră că împlinirea individului se produce în uniunea socială. Această dimensiune intersubiectivă trebuie acceptată pentru a împiedica acceptarea implicită de către doctrina lui Rawls a unor considerații de tip utilitarist la baza acestei redistribuiri de beneficii, considerații care fac din persoane instrumente, obiecte și nu le respectă ca scopuri în sine. Rawls afirmă chiar că membrii comunității participă reciproc la natura fiecăruia¹⁰. La Rawls, principiile justiției nu urmăresc, precum în concepțiile tradiționale, să dea fiecăruia ceea ce îi revine prin merit sau ceea ce îi este propriu, ci doar privesc o justă și echitabilă redistribuire de beneficii și resurse, în funcție de niște așteptări legitime definite de către societate. Rolul lor este de a stârni, de a pune în mișcare talentele și calitățile necesare vieții în comun și interesului general. Faptul că există scopuri sociale legitime implică vrând-nevrând faptul că societatea trebuie să își facă cunoscute exigențele înainte de stabilirea instituțiilor, așadar înainte de ipoteticul contract din situația originară. Rawls menționează scopuri sociale și anterioare independente - *prior and independent social ends* -, care sugerează tocmai acest lucru. O astfel de exigență trebuie să apară deja în situația originară, pentru ca părțile implicate să nu

---

9 Sandel, op. cit., p. 79.

10 Rawls, *A Theory of Justice*, p. 565 citat în Sandel, op. cit., p. 81.

discute de redistribuirea unor posesiuni ce nu le aparțin¹¹. Ideea de scopuri sociale legitime, de scopuri sociale independente și anterioare, reprezintă o negare a atomismului social și a ideii că societatea se naște prin contract și că există în vederea unor relații mutual-avantajoase, precum o întreprindere comercială. Este o negare a voluntarismul rawlsian.

Acest voluntarism reiese din modul în care este descrisă situația originară, în care este vorba de un contract ipotetic. Ideea de contract implică tocmai alegerea voluntară. Faptul că principiile asupra cărora se cade de acord sunt obiectul unei alegeri raționale, al unei deliberări sunt expresia acestei concepții. Este un caz de justiție procedurală pură, în care validitatea contractului decurge chiar din procedura prin care se încheie, fără a recurge la principii morale anterioare. Justificarea principiilor alese în această situație originară constă tocmai în faptul că au fost alese, alegerea însăși producând corectitudinea lor. Prin actul contractului și al alegerii făcute sub vălul ignoranței și al teoriei slabe a binelui se atestă că principiile alese țin seama de pluralitatea persoanelor și de distribuția rațională și echitabilă a avantajelor și beneficiilor. Pentru că fiecare parte participantă este liberă de orice particularitate, nimeni nu va concepe principii care să îi favorizeze poziția particulară. De aceea, această situație inițială este echitabilă și corectă. Rawls vorbește și de un acord sau negociere corectă, fiecare parte fiind reprezentată egal ca persoană morală. Astfel sunt eliminate orice contingente (cunoaștere de sine, atribute, talente, abilități, poziție socială, avere, etc). În acest mod, idealul autonomiei este realizat pe deplin și dispar condițiile care ar împinge pe participant să aleagă principii heteronome¹². Rezultatul este o problemă de situație. Părțile implicate sunt în așa fel situate încât rezultatul nu poate fi decât echitabil în virtutea însăși a actului contractual. Așa se produce un act de justiție procedurală pură, care nu depinde de principii morale externe sau anterioare. Contractul încetează a mai fi o convenție, el devinid un instrument de justificare. De fapt, situația e de așa manieră încât participanții nu pot decât să își dorească și nu pot să aleagă decât principii corecte. Acestea sunt juste doar pentru că sunt singurele principii asupra cărora se poate cădea de acord. Voluntarismul atât de drag lui Rawls dispare, iar situația de justificare tinde să devină o situație de justificare de tip cognitiv, în care principiile sunt descoperite și se impun, nu sunt alese¹³. Exclusivitatea procedurală este negată. Iar faptul că nu este vorba de o alegere voluntară se confirmă și prin faptul că toate părțile participante sunt practic identice, individualitatea lor fiind dată la o parte în situația originară. Ce dezbateri sau negocieri să mai aibă loc când toți sunt siliți să accepte niște principii și când diferențele dintre părți sunt ascunse de vălul

---

11 Sandel, op. cit., p.102-103.

12 Ibidem, p.125-126.

13 Ibidem., p. 127.

ignoranței. Acești presupuși subiecți percep adevărul principiilor, nu îl aleg, iar principiul pluralității este astfel negat, totul culminând într-o etică a înțelegerii și reflecției de sine, a autocunoașterii, opusă poziției oficiale de tip voluntarist și individualist susținută de către Rawls. Așadar în inima liberalismului politic se află ceva ce îi este opus, iar subiectul uman la care se referă liberalismul politic trebuie, pentru a exista cât de cât dreptatea ca echitate, să fie înțeles în sens comunitar tare, adică să fie capabil să se construiască pe sine cu ajutorul autorefecției și descoperirii de sine, plecând de la niște date comune și comunitare care îl constituie parțial. Numai că acest fapt intră în contradicție cu axiomele asumate de către Rawls și cu individualism-voluntarismul său. Una din consecințele acestei doctrine a dreptății ca echitate și a liberalismului numit de el politic, este că face imposibilă dezbaterea publică asupra unor chestiuni esențiale, făcând apel la convingerile proprii sau la idealuri morale. Excluderea acestor concepții din viața și dezbaterea publică se face pe baza ideii că nu există un pluralism rezonabil referitor la ele, dar că un astfel de pluralism rezonabil ar exista referitor la principiile dreptății, astfel încât oamenii cu concepții foarte diverse și divergente legate de bine ajung să cadă de acord asupra principiilor justiției. Rezultă de aici că nu există dezacorduri majore legate de principiile justiției, Rawls postulând un *overlapping consensus* între diferite părți care îmbrățișează concepții particulare ale binelui. Paradoxal este că aceste părți cu viziuni diferite despre bine ajung, dacă e să îl credem pe Rawls, la un consens referitor la principiile dreptății. Dar existența sau posibilitatea însăși a acestui consens nu este demonstrată de către Rawls. Principiul toleranței care se aplică la concepțiile despre bine, brusc nu se mai aplică la concepțiile despre justiție¹⁴. Aici dispare libertatea cetățeanului. Ceea ce ar trebui demonstrat de către Rawls și de către liberalism în genere este faptul că dezacordul acesta între diferite concepții despre bine impune necesitatea existenței unui cadru instituțional care nu întruchipează nici o concepție particulară despre bine. Această dogmă liberală este negată de Michael Sandel, el afirmând că nu există motive apriori pentru a considera că, cu ajutorul reflecției, nu s-ar ajunge la concluzia că anumite doctrine comprehensive (morale, religioase, doctrinele particulare ale binelui, etc.) ar putea fi mai paluzibile ori mai bune decât altele, astfel încât cetățenii să nu fie obligații să excludă din discursul lor public și oficial referințe la idealurile religioase și morale proprii. În cazul că ele sunt excluse, după cum dorește Rawls, se ajunge fie la vorbire dublă, fie la un limbaj de lemn demn de regimuri absurde și totalitare.

---

14 Sandel, op. cit., p. 204-206.

Bibliografie:

Michael J. Sandel *Liberalism and the Limits of Justice*, second edition, Cambridge University Press, 1998